

Ks. Wojciech Góralski

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

Zawarcie małżeństwa przez osobę, która formalnym aktem odstąpiła od Kościoła katolickiego

W tytule VII – „*De matrimonio*” – części pierwszej księgi czwartej KPK z 1983 roku pojawił się zwrot, określający nieznaną Kodeksowi z 1917 roku kategorię wiernych: „ochrzczeni w Kościele katolickim lub do niego przyjęci, którzy nie odstąpili od niego formalnym aktem” (w liczbie pojedynczej: „*persona in Ecclesia catholica baptisata vel in eandem recepta nec actu formali ab ea defecerit*”). Z powyższego sformułowania jednoznacznie wynika, iż do innej kategorii należy osoba, która została ochrzczona w Kościele katolickim lub do niego przyjęta, i odstąpiła od niego formalnym aktem.

Przytoczony zwrot spotykamy w trzech kanonach kodeksowych: 1086 § 1 (przeszkoda małżeńska różnicy religii), 1117 (obowiązek zachowania formy kanonicznej zawarcia małżeństwa) i 1124 (zakaz zawierania małżeństwa mieszanego), pomieszczonych w tytule VII – *De matrimonio* części pierwszej księgi czwartej. Kanony te wyjmują (pośrednio) spod odnośnych przepisów kanonicznego prawa małżeńskiego tych, którzy zostali ochrzczeni w Kościele katolickim lub do niego przyjęci, a następnie formalnym aktem od niego odstąpili.

W ślad za nowym KPK także Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele katolickim

z dnia 5 września 1986 roku¹ używa zwrotu: „formalny akt odstąpienia od Kościoła katolickiego” (osoby, która została ochrzczona w Kościele katolickim lub do niego przyjęta). Występuje on w trzech numerach tego dokumentu: 71 (wyjaśnienie systematyki rozdziału „Małżeństwa mieszane i im podobne”), 72, ust. 3 (określenie osoby, która formalnym aktem odstąpiła od Kościoła katolickiego) i 77 (obowiązek złożenia rękojmi).

Regulacja posoborowego Kodeksu oraz prawa partykularnego Kościoła w Polsce, określając w powołanych kanonach i numerach Instrukcji sytuację prawną w sferze zawierania małżeństwa osób, które formalnym aktem odstąpiły od Kościoła katolickiego, wymaga bliższego wyjaśnienia. Chodzi o odpowiedź na pytanie, co oznacza w praktyce wyjęcie wymienionej kategorii osób spod trzech przepisów prawa małżeńskiego. Godna uwagi wydaje się także kwestia wymogów przepisanych do ważnego i godziwego zawarcia małżeństwa przez osobę, która dokonała aktu odstąpienia formalnym aktem od Kościoła katolickiego, gdy drugą stroną jest katolik.

Udzielenie odpowiedzi na te pytania wypadnie poprzedzić określeniem zwrotu „formalny akt odstąpienia o Kościoła katolickiego”, którego wyjaśnienie pojawiło się w wydanej ostatnio odpowiedzi Papieskiej Rady do Spraw Tekstów Prawnych.

Wyjaśnienie zwrotu *actus formalis defectionis ab Ecclesia catholica* przez Papieską Radę do Spraw Tekstów Prawnych

Ponieważ zwrot „formalny akt odstąpienia o Kościoła katolickiego” stanowi w powszechnym ustawodawstwie kościelnym *novum*, jego właściwe rozumienie nastroczało w wielu środowiskach niemało wątpliwości interpretacyjnych (trudności w tym względzie określano niejednokrotnie mianem *crux interpretum*)². W szczególności dotyczyły one przymiotnika „formalny” (akt)³.

W odpowiedzi na prośby wielu biskupów, wikariuszy sądowych oraz innych osób, które zajmują się stosowaniem prawa kanonicznego, Papie-

¹ Tekst *Instrukcji* został opublikowany m.in. w organie urzędowym Kurii Diecezjalnej w Płocku: „Miesięcznik Pasterski Płocki” 72 (1987), nr 3, s. 81–115.

² Zob. m.in. J. Kowal, *Comunione ecclesiastica e diritto matrimoniale*, [w:] *Diritto matrimoniale canonico*, t. 3, Città del Vaticano 2005, s. 186 i 194.

³ Tamże, s. 190.

ska Rada do Spraw Tekstów Prawnych wystosowała 13 marca 2006 roku List okólny skierowany do przewodniczących wszystkich Konferencji Biskupów, w którym dokonano wyjaśnienia zwrotu *actus formalis defectio-nis ab Ecclesia catholica*. Do Listu tego zostały dołączone trzy pisma, z których pierwsze stanowi odpowiedź jednej z Konferencji Biskupów na ten dokument (podziękowanie), natomiast dwa pozostałe zawierają dalsze wyjaśnienia Papieskiej Rady do Spraw Tekstów Prawnych dotyczące owego zwrotu. Treść listu okólnego posiada aprobatę papieża Benedykta XVI⁴.

Na wstępie dokumentu odwołano się do wspomnianych już próśb zainteresowanych osób o wyjaśnienie budzącego wątpliwości zwrotu, jaki pojawił się w trzech powołanych wyżej kanonach nowego KPK. Zaznaczono przy tym, że chodzi tutaj o pojęcie w prawodawstwie kościelnym nowe, różne od pojęcia innych, bardziej „wirtualnych” sposobów (opartych na zachowaniach), odejścia od wiary: „notorycznego” albo „publicznego” (zob. kan.: 171 § 1, nr 4; 194 § 1, nr 2; 316 § 1; 694 § 1, nr 1; 1071 § 1, nr 4 i § 2 KPK), kiedy to ochrzczeni w Kościele katolickim lub do niego przyjęci polegają ustawom czysto kościelnym, stosownie do kan. 11 KPK.

Po wypowiedzeniu się przez Kongregację Doktryny Wiary w sprawie treści teologiczno-doktrynalnych i po przeanalizowaniu całego zagadnienia – podczas sesji plenarnej – przez Papieską Radę do Spraw Tekstów Prawnych, ten ostatni organ sformułował w przedmiotowej sprawie odpowiednie wyjaśnienia⁵.

Zarówno z samego charakteru owych wyjaśnień, jak i z użytego w samym dokumencie terminu „normy”⁶ jednoznacznie zdaje się wynikać, że chodzi tutaj o autentyczną interpretację kodeksowego zwrotu *actus formalis defectio-nis ab Ecclesia catholica*⁷.

⁴ *Litterae circulares missae omnibus Conferentiis episcopalibus (variis linguis exaratae), quoad verba „actus formalis defectio-nis ab Ecclesia catholica” (Cann. 1086, § 1; 1117 e 1124 CIC) et quaedam epistulae respicientes ipsarum litterarum* (odtąd: *Litterae circulares*), „Communicationes” 38 (2006), s. 170–189; Wersja Listu okólnego w języku polskim (bez załączonych pism) została opublikowana m.in. w periodyku „Miesięcznik Pastorski Płocki” 91 (2006), s. 242–244.

⁵ *Litterae circulares*, s. 170.

⁶ „Nella sicurezza che codesto Episcopato [...] comprenderà bene le motivazioni pastorali di queste norme [podkr. – W.G.]” – tamże, s. 172.

⁷ Por. P. Steczkowski, *Wystąpienie z Kościoła katolickiego aktem formalnym w świetle dokumentu Papieskiej Rady s. Tekstów Prawnych z 13 marca 2006 r.*, „Annales Canonici” 2 (2006), s. 181 i 191.

List okólny

W myśl wyjaśnienia Papieskiej Rady, do wiążącego uznania odejścia od Kościoła katolickiego za odstąpienie dokonane formalnym aktem, także gdy chodzi o skutki w przypadku wyjątków przewidzianych w powołanych kanonach (171 § 1, nr 4; 194 § 1, nr 2; 316 § 1; 694 § 1, nr 1; 1071 § 1, nr 4 i § 2 KPK), muszą mieć miejsce trzy elementy: 1) wewnętrzna decyzja odstąpienia od Kościoła katolickiego; 2) spełnienie i zewnętrzne ujawnienie tej decyzji; 3) przyjęcie tej decyzji (do wiadomości) przez kompetentną władzę kościelną⁸.

Odnosnie do pierwszego elementu wymaga się, by treścią aktu woli było zerwanie więzów wspólnoty: wiary, sakramentów i władzy pasterskiej, które pozwalają wiernym otrzymywać życie łaski wewnątrz Kościoła. Oznacza to, że ów akt formalny odstąpienia nie ma jedynie charakteru prawno-administracyjnego (odejście od Kościoła w sensie metrykalnym, z odnośnymi konsekwencjami cywilno-prawnymi), lecz staje się prawdziwym oddzieleniem od elementów konstytutywnych życia Kościoła, zakłada zatem akt apostazji, herezji lub schizmy⁹.

Akt prawno-administracyjny wystąpienia z Kościoła nie może sam z siebie stanowić aktu formalnego odejścia od niego w znaczeniu przyjętym w KPK, ponieważ może mu towarzyszyć wola pozostania we wspólnocie wiary. Z drugiej strony herezja formalna (tym bardziej materialna), schizma lub apostazja nie stanowią same aktu formalnego odstąpienia, jeśli nie są skonkretyzowane zewnętrznie i nie są ujawnione w należyty sposób władzy kościelnej¹⁰.

Akt formalny odstąpienia od Kościoła katolickiego musi być następnie ważnym aktem prawnym, dokonany przez osobę kanonicznie do tego zdolną, i pozostawać w zgodzie z normami ten akt regulującymi (kan. 124–126 KPK). Akt taki musi być dokonany w sposób osobisty, świadomy i wolny¹¹.

Co się tyczy drugiego elementu aktu formalnego, o którym mowa, to wymaga się, by będąca aktem prawnym decyzja odstąpienia od Kościoła katolickiego została ujawniona przez zainteresowanego – w formie pisem-

⁸ Tamże, s. 171.

⁹ Tamże.

¹⁰ *Litterae circulares*, s. 171.

¹¹ Tamże.

nej – kompetentnej władzy tegoż Kościoła: własnemu ordynariuszowi lub własnemu proboszczowi, którzy jedynie są kompetentni do stwierdzenia, czy zaistniał akt woli o treści wyżej określonej (zerwanie więzów wspólnoty). W konsekwencji jedynie zbieżność dwóch elementów: profilu teologicznego aktu wewnętrznego oraz jego ujawnienia w sposób wyżej określony stanowi akt formalny odstąpienia od Kościoła katolickiego, pociągający za sobą odpowiednie sankcje kanoniczne (kan. 1364 § 1 KPK)¹².

W odniesieniu do elementu trzeciego składającego się na akt formalny odejścia od Kościoła katolickiego w dokumencie stanowi się, że w przypadku złożenia pisemnego oświadczenia, o którym mowa wyżej, kompetentna władza kościelna winna spowodować, by w księdze ochrzczonych została dokonana adnotacja (zob. kan. 535 § 2 KPK) z wyraźną wzmianką o zaistnieniu odstąpienia od Kościoła aktem formalnym¹³. Wyjaśniono jednocześnie, że jest czymś oczywistym, iż sakramentalna więź przynależności do Ciała Chrystusa, którym jest Kościół, zważywszy charakter sakramentalny chrztu, jest trwałą więzią ontologiczną, i nie zostaje umniejszona z powodu jakiegokolwiek aktu lub faktu odstąpienia¹⁴.

2. Załączniki

Wśród wspomnianych wyżej trzech pism, stanowiących załączniki do Listu okólnego, niewątpliwym walor posiadają dwa ostatnie¹⁵. Papieska Rada wyjaśnia w nich niektóre wątpliwości, jakie zrodziły się w odniesieniu do aplikowania tychże dyspozycji u dwóch Konferencji Biskupów (nie wskazano, jakich).

W piśmie przewodniczącego Papieskiej Rady, sformułowanym w języku włoskim, skierowanym do przewodniczącego odnośnej Konferencji Episkopatu¹⁶, nawiązano do sprawy ujawnienia przez zainteresowanego – w formie pisemnej – aktu wewnętrznego odstąpienia od Kościoła katolickiego kompetentnej władzy kościelnej. Wątpliwość dotyczyła tego, czy zainteresowany winien koniecznie stawić się przed własnym ordynariuszem

¹² Tamże.

¹³ Tamże.

¹⁴ Tamże, s. 172.

¹⁵ Pierwsze pismo, z datą 15.04.2006 roku, jest krótkim podziękowaniem jednej z Konferencji Biskupów. Zob. „Communicationes” 38 (2006), s. 185.

¹⁶ Pismo nosi datę 24.11.2006 r., tamże, s. 185–187.

lub własnym proboszczem osobiście, czy też wystarczy samo przesłanie przezeń do adresata wymaganego pisma¹⁷.

W odpowiedzi na te wątpliwość Papieska Rada stwierdza na wstępie, że formułując ową dyspozycję chciała zaznaczyć, że przynależność do Kościoła katolickiego (lub jej brak) nie jest jedynie kwestią prawno-administracyjną, lecz stanowi delikatny problem teologiczno-kanoniczny odnoszący się do elementów konstytutywnych życia Kościoła. W rzeczywistości od Kościoła są odłączeni wyłącznie ci, którzy podejmują świadomie akty apostazji, herezji lub schizmy (kan. 751 i 1364 KPK), a więc ci, którzy mają rzeczywistą intencję zerwania więzów wspólnoty z Kościołem, mimo kanonicznych konsekwencji karnych, których są świadomi, lub powinni być świadomi. Jedynie władza kościelna, stwierdza dokument, poprzez zawsze pożądany kontakt osobisty z wiernym, który przedstawił lub przesłał swoją prośbę lub zwykłe zawiadomienie o odejściu od Kościoła, może stwierdzić istnienie u niego (lub nieistnienie) owej świadomej i dobrowolnej dyspozycji woli oraz znajomości odnośnych konsekwencji kanonicznych¹⁸.

Z kolei załącznik określa *modus procedendi* w przypadku odrzucenia przez wiernego spotkania osobistego z własnym ordynariuszem lub własnym proboszczem, które pozwoliłyby duszpasterzowi (reprezentującemu władzę kościelną) zreflektować zainteresowanego co do poważnego znaczenia i konsekwencji aktu odejścia od Kościoła, a może i spowodowania zmiany jego decyzji. Otóż w takim przypadku należy koniecznie skierować do wiernego osobiste pismo z wyjaśnieniem, dokonanym w sposób jasny i delikatny, że prawdziwy akt odejścia od Kościoła powoduje zerwanie więzów ze wspólnotą Kościoła, istniejących od momentu chrztu. Jest przy tym czymś niezbędnym, zaznaczono w piśmie, wyjaśnienie, że taki akt, kwalifikujący się jako akt prawdziwej apostazji (albo herezji lub schizmy), jest czymś tak poważnym, że jest uznawany nie tylko za grzech ciężki, lecz także za przestępstwo w kościelnym porządku prawnym, za które przewidziana jest najdotkliwsza sankcja kanoniczna, tj. ekskomunika. Dla uświadomienia zainteresowanemu ciężkości takiej kary wypada wyjaśnić mu w sposób konkretny najbardziej praktyczne skutki ekskomuniki (m.in. niemożliwość otrzymania abszolucji sakramentalnej i przyjmowania

¹⁷ Tamże, s. 185.

¹⁸ Tamże, s. 186.

komunii świętej). Pismo więc, o którym mowa, powinno być umotywowaną zachętą do rozważenia decyzji wiernego odejścia od Kościoła i ewentualnej jej zmiany¹⁹.

W dalszym fragmencie dokumentu stwierdza się, że jeśli owa zachęta (do zmiany decyzji), wyrażona przez ordynariusza lub proboszcza ustnie lub na piśmie, nie została przez zainteresowanego przyjęta albo otrzymane przezeń pismo pozostałoby bez odpowiedzi, będzie czymś oczywistym, że jego wola znalezienia się w sytuacji kanonicznej formalnego zerwania ze wspólnotą kościelną, łącznie z odnośnymi sankcjami karnymi, staje się udokumentowana. Wolno wówczas przystąpić do dokonania wspomnianej wyżej (w punkcie szóstym Listu okólnego) adnotacji na marginesie aktu chrztu zainteresowanego. Jeśli jednak jest to jeszcze możliwe, wypada uświadomić go, że – mając na uwadze charakter sakramentalny chrztu – pozostaje u niego więź ontologiczna z Kościołem, i zawsze będzie czyś pożądanym jego powrót do Domu ojcowskiego (zob. Łk 15, 11–33)²⁰.

Z kolei w piśmie przewodniczącego Papieskiej Rady, sformułowanym w języku hiszpańskim, skierowanym do przewodniczącego zainteresowanej Konferencji Episkopatu²¹, znalazła się odpowiedź na trzy kwestie przedłożone przez ten organ, dotyczące jego „Wskazań” przyjętych jeszcze przed wydaniem Listu okólnego.

Na wstępie pisma Papieskiej Rady, jej przewodniczący wyraża satysfakcję z powzięcia przez Konferencję Episkopatu „Wskazań” w tak delikatnej kwestii. Zaznacza, że w dokumencie tym poprawnie przyjęto, iż jedynie uzewnętrznienie prawdziwego aktu wewnętrznego apostazji, herezji lub schizmy stanowi formalny akt odstąpienia od Kościoła katolickiego, z konsekwencjami sankcji kanonicznej, jaką jest ekskomunika (kan. 51 i 1364 KPK)²².

Odnosnie do pierwszego pytania postawionego przez Konferencję Episkopatu („Czy w świetle «Norm» Papieskiej Rady można przyjąć, jako kryterium, załatwianie formalności o odejściu formalnym od Kościoła w diecezji chrztu zainteresowanego”) stwierdzono na wstępie, że normy Listu okólnego przewidują, iż dochodzenie w przedmiotowej sprawie przeprowadza ordynariusz własny (biskup diecezjalny, wikariusz general-

¹⁹ Tamże.

²⁰ Tamże, s. 186–187.

²¹ List nosi datę 16.12.2006 r., „Communicationes” 38 (2006), s. 187–189.

²² Tamże, s. 187–188.

ny, wikariusz biskupi) lub proboszcz własny zainteresowanego, tj. jego miejsca zamieszkania stałego, miejsca zamieszkania tymczasowego lub miejsca pobytu (kan. 107 KPK). Racją tej normy jest to, iż władza kościelna jego miejsca zamieszkania ma większe możliwości kontaktu z nim oraz podjęcia koniecznego dialogu duszpasterskiego. A cel tego dialogu jest potrójny: 1) pomoc świadczona wiernemu w uświadomieniu mu wagi aktu odejścia od Kościoła oraz jego konsekwencji w postaci kary ekskomuniki; 2) przedstawienie konsekwencji odstąpienia formalnym aktem od Kościoła katolickiego, określonych w nr 4, 5 „Wskazań” (wykluczenie od sakramentów - kan. 1331 § 1, nr 2 i 915 KPK; pozbawienie pogrzebu kościelnego, jeśli przed śmiercią nie było jakichkolwiek oznak żalu - kan. 1184 § 1, nr 1 KPK; wykluczenie od funkcji chrzestnego i świadka bierzmowania - kan. 874 § 1, nr 4 i 893 1 KPK; konieczność uzyskania zgody ordynariusza miejsca na zawarcie małżeństwa kanonicznego - kan. 1071 § 1, nr 5); 3) nacechowana cierpliwą miłością troska o nawrócenie wiernego i o odstąpienie przezeń od intencji odejścia od Kościoła.

Jeśli mimo tego dialogu duszpasterskiego zainteresowany podtrzymuje swoją decyzję, ordynariusz lub proboszcz własny winien o niej poinformować, jeśli chodzi o diecezję inną niż diecezja jego chrztu, tę ostatnią celem dokonania adnotacji w odpowiedniej księdze parafialnej²³.

Gdy chodzi o pytanie drugie („Czy w świetle «Norm» Papieskiej Rady można przyjąć, jako kryterium, podjęcie przeprowadzenia procedury drogą pocztową, gdy zainteresowany odmawia stawiennictwa”), to w odpowiedzi stwierdzono, że jeśli nie może dojść do pożądanego dialogu osobistego duszpasterza z wiernym, wówczas możliwe jest odnotowanie w księdze ochrzczonych faktu odstąpienia od Kościoła. W bezpośrednim jednak kontakcie – nawiązanym korespondencyjnie – wiernego z ordynariuszem lub proboszczem własnym należy ustalić, czy decyzja wiernego spełnia wszystkie wymogi aktu formalnego odstąpienia od Kościoła. W tym celu władza kościelna powinna przytoczyć na piśmie to, co przekazała wiernemu ustnie, jeśli miało miejsce spotkanie osobiste. List powinien być poświadczony, jak to dokładnie przewidziane jest we „Wskazaniach”, gdyż tylko wówczas, gdy stwierdzi się, że list został wysłany do wiernego, i że ten potwierdził swoją odpowiedź, wyraźną lub milczącą, własną de-

²³ Tamże, s. 188.

cyzję o odejściu z Kościoła, można dopełnić procedurę, komunikując ową decyzję, w przypadku różnych diecezji, diecezji miejsca chrztu²⁴.

Na pytanie trzecie („Czy w świetle «Norm» Papieskiej Rady można przyjąć, jako kryterium, centralizację procedury w Kurii Diecezjalnej”) odpowiadano, że biorąc pod uwagę różnorodność sytuacji w różnych krajach, dyspozycje Stolicy Apostolskiej pozostawiają swobodę wyboru, by procedura, o którą chodzi, dokonywała się przed ordynariuszem lub proboszczem. Wobec tego, jeśli spełnione zostały konieczne warunki do zaistnienia aktu formalnego odejścia od Kościoła, wskazane w nr. 1 i 2 („Norm”), pozostaje do swobodnego wyboru Konferencji Biskupów scentralizowanie lub nie owej procedury²⁵.

W świetle Listu okólnego Papieskiej Rady i dodanych doń załączników można następująco zdefiniować akt odstąpienia formalnym aktem od Kościoła katolickiego:

wewnętrzna decyzja, będąca ważnym aktem prawnym, odstąpienia od Kościoła katolickiego, to jest zerwania więzów wspólnoty: wiary, sakramentów i władzy pasterskiej, co zakłada akt apostazji, herezji lub schizmy, ujawniona przez zainteresowanego na piśmie kompetentnej władzy tegoż Kościoła (własnemu ordynariuszowi lub własnemu proboszczowi) i przez nią przyjęta (jeśli to możliwe po dialogu przedstawiciela tej władzy z zainteresowanym), a następnie odnotowana w księdze ochrzczonych (z wyraźną wzmianką o zaistnieniu odstąpienia od Kościoła aktem formalnym).

Wyjęcie spod niektórych przepisów kanonicznego prawa małżeńskiego osób, które formalnym aktem odstąpiły od Kościoła katolickiego

W świetle kan. 11 KPK²⁶ oraz dyspozycji Listu okólnego z 13 marca 2006 roku i dołączonych doń załączników należy przyjąć, że ten, kto odstępuje od Kościoła katolickiego formalnym aktem, z zasady podlega usta-

²⁴ Tamże, s. 188–189.

²⁵ Tamże, s. 189.

²⁶ „Ustawom czysto kościelnym podlegają ochrzczeni w Kościele katolickim lub do niego przyjęci, którzy jednak posiadają wystarczające używanie rozumu, oraz – jeśli ustawa czego innego wyraźnie nie zastrzega – ukończyli siódmy rok życia”.

wom prawa kościelnego, przynależy bowiem do tej wspólnoty w sposób obiektywny (pozostaje u niego więź ontologiczna z Kościołem)²⁷.

Należy zauważyć, że w kan. 11 KPK zaszyły dwie zmiany w stosunku do analogicznego kan. 12 KPK z 1917 roku: pozytywne określenie adresatów ustaw czysto kościelnych oraz zawężenie ich kręgu. Podczas gdy w dawnym Kodeksie prawa czysto kościelnemu podlegali wszyscy ochrzczeni, chyba że w poszczególnych przypadkach postanowiono inaczej (zob. kan. 1070 § 1 i 1099 § 2), to – za sprawą nauki Soboru Watykańskiego II o wolności religijnej oraz o walorze zbawczym Kościołów i innych wspólnot niekatolickich²⁸ – kodyfikacja Jana Pawła II, licząc się z faktem, że chrześcijanie niekatolicy podlegają prawu własnych Kościołów, nie wiąże już ich prawem Kościoła katolickiego. Rezygnacja z obejmowania ustawami czysto kościelnymi Kościoła katolickiego tychże chrześcijan niekatolików została przy tym spowodowana bardziej względami doktrynalnymi (uznanie legalności prawa ustanowionego dla swoich wiernych przez Kościoły niekatolickie) niż pragmatycznymi²⁹.

Z dyspozycji kan. 11 KPK, w myśl której ustawom czysto kościelnym podlegają „ochrzczeni w Kościele katolickim lub do niego przyjęci”, wynika jednoznacznie, że wyjętymi spod prawa czysto kościelnego są wyłącznie ochrzczeni poza Kościołem katolickim (jeśli nie zostali następnie do Kościoła katolickiego przyjęci). Wyjęcie to nie dotyczy natomiast osób, które zostały ochrzczone w Kościele katolickim lub do niego przyjęte, a następnie formalnym aktem od niego odstąpiły.

Od reguły kan. 11 KPK ustawodawca uczynił trzy wyjątki w stosunku do tych, którzy formalnym aktem odstąpili od Kościoła katolickiego. Statuuje je wymienione na wstępie kanony: 1086 § 1, 1127 i 1124 KPK, należące do prawa małżeńskiego. Poza tymi wyjątkami, osoby, które formalnym aktem odstąpiły od Kościoła katolickiego, podlegają wszystkim przepisom kodeksowym, łącznie z prawem małżeńskim. *Ratio legis* wyjęcia tej kategorii osób spod przepisów wymienionych kanonów jest ochrona ważności zawieranych przez nie małżeństw (z nieochrzczonymi, z ochrzczonymi niekatolikami, z osobami należącymi do tej samej kategorii, co oni).

²⁷ Zob. Steczkowski, jw., s. 187; zob. „*Communicationes*” 14 (1982), s. 132–133.

²⁸ Zob. *Deklaracja o wolności religijnej* „*Dignitatis humanae*”, dekret „*Orientalium Ecclesiarum*” oraz dekret „*Unitatis redintegratio*”.

²⁹ Zob. R. Sobański, *Ustawy kościelne*, [w:] *Komentarz do Kodeksu Prawa Kanonicznego*, t. 1: *Księga I. Normy ogólne*, red. J. Krukowski, Pallotinum 2003, s. 61.

W ten sposób ustawodawca chciał uniknąć mnożenia przypadków nieważnie zawieranych przez te osoby związków małżeńskich³⁰. Poza tym przyświecała mu idea, by osobom tym ułatwić korzystanie z przysługującego im *ius connubii*³¹.

Pozostaje czymś znamionym, że owych wyjątków wprowadzonych przez KPK z 1983 roku nie zna *Kodeks Kanonów Kościołów Wschodnich*.

Pierwszy z wyjątków, usankcjonowany w kan. 1086 § 1 KPK, dotyczy przeszkody małżeńskiej *disparitas cultus*. Ustawodawca stanowi tutaj, że przeszkoda różnicy religii zachodzi pomiędzy ochrzczonym w Kościele katolickim lub doń przyjętym, który „formalnym aktem nie odstąpił od Kościoła katolickiego”, a nieochrzczonym. W ten sposób kategoria osób, które dokonały aktu formalnego odstąpienia od Kościoła katolickiego, przestała być związana tą przeszkodą. Ochrzczony więc w Kościele katolickim lub przyjęty doń, który następnie formalnym aktem odstąpił od Kościoła katolickiego, może ważnie zawrzeć małżeństwo z osobą nieochrzczonej³².

Z kolei w kan. 1117 KPK zawarta jest dyspozycja, w myśl której do zachowania formy kanonicznej zawarcia małżeństwa obowiązane są strony, z których przynajmniej jedna została ochrzczona w Kościele katolickim lub została do niego przyjęta, i „nie odstąpiła od niego formalnym aktem”. Tak więc tego, kto formalnym aktem odstąpił od Kościoła katolickiego, nie wiąże forma kanoniczna zawarcia małżeństwa, jeśli zawiera je ze stroną niekatolicką. Jeśli natomiast zawiera małżeństwo z katolikiem (ochrzczony w Kościele katolickim lub przyjęty doń, i formalnym aktem od niego nie odstąpił), forma kanoniczna obowiązuje go (z uwagi na stronę katolicką)³³.

Wreszcie kan. 1124 KPK wymaga zezwolenia ordynariusza miejsca na zawarcie małżeństwa przez stronę ochrzczonej w Kościele katolickim

³⁰ Steczkowski, jw., s. 188; Kowal, jw., s. 190; S. Villeggiant, *Dispensabilità dalla forma di celebrazione del matrimonio e problematica inerente all'abbandono della fede con atto formale*, [w:] *Diritto matrimoniale canonico*, t. 3, jw., s. 220–221.

³¹ M. A. Ortiz, *La forma*, [w:] *Diritto matrimoniale canonico*, t. 3, jw., s. 31.

³² Zob. D. Salachas, *Matrimoni misti nel Codice latino e nel Codice dei Canonici delle Chiese Orientali*, [w:] *Diritto matrimoniale canonico*, t. 3, jw., s. 225.

³³ Zob. J. Hendriks, *Diritto matrimoniale. Commento ai canoni 1055–1165 del Codice di diritto canonico*, Milano 1999, s. 253–254; P. Moneta, *Il matrimonio nel nuovo diritto canonico*, Genova 1986, s. 161–162; Villeggiant, jw., s. 1117; Ortiz, jw., s. 32–33; Salachas, jw., s. 255–256.

lub po chrzcie doń przyjętą, która „formalnym aktem nie odstąpiła od Kościoła katolickiego”, ze stroną ochrzczoneą, która przynależy do kościoła lub wspólnoty kościelnej niemającej pełnej łączności z Kościołem katolickim (tzw. małżeństwo mieszane). Wymóg tego rodzaju zezwolenia ordynariusza miejsca wskazuje, iż istnieje zakaz (obowiązujący *ad liceitatem*) zawierania takiego związku przez katolika. Ze sformułowania kanonu jasno wynika, że zakaz ten nie dotyczy osoby, która formalnym aktem odstąpiła od Kościoła katolickiego. Osoba taka może więc ważnie i godziwie zawrzeć związek małżeński – bez zezwolenia ordynariusza miejsca – ze stroną ochrzczoneą, która przynależy do kościoła lub wspólnoty kościelnej niemającej pełnej łączności z Kościołem katolickim, a więc z ochrzczoneym niekatolikiem³⁴.

Dodać należy, że stosownie do przytoczonego już wyjaśnienia Papieskiej Rady, do wiążącego uznania notorycznego lub publicznego odstąpienia od wiary katolickiej albo od wspólnoty kościelnej (zob. kan. 171 § 1, nr 4; 194 § 1, nr 2; 316 § 1; 694 § 1, nr 1; 1071 § 1, nr 4 i § 2 KPK) za odstąpienie od Kościoła katolickiego dokonane formalnym aktem, niezbędne jest wyczerpanie przez ów akt notorycznego lub publicznego odstąpienia od wiary katolickiej albo od wspólnoty kościelnej wszystkich trzech znamion (elementów) aktu formalnego odstąpienia od Kościoła katolickiego. Tylko wówczas w odniesieniu do przypadków określonych w wymienionych wyżej kanonach znajdują zastosowanie przepisy dotyczące wyjątków określonych w kann. 1086 § 1, 1117 i 1124 KPK.

Wymogi prawa powszechnego i partykularnego do zawarcia małżeństwa kanonicznego przez osoby, które formalnym aktem odstąpiły od Kościoła katolickiego

Biorąc pod uwagę możliwość zawarcia przez stronę katolicką małżeństwa z osobą, która formalnym aktem odstąpiła od Kościoła katolickiego, a tym samym niebezpieczeństwo narażenia tej pierwszej na niezachowanie prawa Bożego, Konferencja Episkopatu Polski, w Instrukcji o przygotowaniu do zawarcia małżeństwa w Kościele katolickim z 5 września 1986 roku statuuje określone normy prawne, które mają zapobiec w takiej sytuacji owemu niebezpieczeństwu.

³⁴ Zob. Salachas, jw., s. 238.

W nr 71 dokumentu dwukrotnie stwierdza się, że – ze względów praktycznych – w rozdziale pt. *Małżeństwa mieszane i im podobne* regulowana jest kwestia zarówno małżeństw mieszanych (katolików z osobami nieochrzczonymi oraz katolików z niekatolikami ochrzczonymi), jak i katolików z osobami, które formalnym aktem odstąpiły od Kościoła katolickiego.

Z kolei w n. 72 ust. 3 podane jest następujące określenie osoby, która formalnym aktem odstąpiła od Kościoła: osoba, która „dokonała odstępowstwa [od Kościoła – W.G.] bądź na piśmie, bądź wobec dwóch świadków, bądź ujawniła swoje faktyczne wystąpienie z Kościoła wobec przedstawiciela władzy kościelnej, o ile takie stanowisko zewnętrzne pokrywa się z jej przekonaniem wewnętrznym”. Nietrudno zauważyć, że w związku z Listem okólnym (i załącznikami do niego) Papieskiej Rady do Spraw Tekstów Prawnych określenie to wymaga uzupełnienia.

W ust. 4 tego samego numeru Instrukcji apeluje się do duszpasterzy o zwracanie uwagi na poszczególne przypadki w celu stwierdzenia, czy miało rzeczywiście miejsce (czy też nie) odstąpienie od Kościoła katolickiego formalnym aktem.

Natomiast w nr 77 dokumentu zawarta jest dyspozycja, w myśl której osoba, która „formalnym aktem odstąpiła od Kościoła”, jeśli zawiera małżeństwo ze stroną katolicką, obowiązana jest złożyć (na piśmie) rękojmię („zobowiązanie”) dotyczącą nieprzeszkadzania współmałżonkowi w spełnianiu praktyk religijnych oraz w tym, by wszystkie dzieci zostały ochrzczone i wychowane w Kościele katolickim. Formułując ten przepis autorzy Instrukcji zauważają, iż w wypadku osoby, która „odstąpiła od Kościoła i wiary” niebezpieczeństwo naruszenia prawa Bożego (przez stronę wierzącą i praktykującą) jest większe niż w małżeństwie z osobą wierzącą, lecz należącą „do braci odłączonych czy niewierzących w dobrej wierze” (nr 78).

Strona katolicka, przypomina się w nr 73, 2 do Instrukcji, zawierając małżeństwo ze stroną niekatolicką, a więc także z osobą, która formalnym aktem odstąpiła od Kościoła katolickiego, zobowiązana jest do zachowania własnej wiary, usunięcia zagrożeń w jej praktykowaniu oraz do uczynienia tego, co jest w jej mocy, by wszystkie dzieci były ochrzczone i wychowane w Kościele katolickim. Stąd też ustawodawca poleca stronie katolickiej złożenie w takim przypadku rękojmi (na piśmie), przepisanych w kan. 1125, nr 1 KPK (oświadczenie o gotowości odsunięcia od siebie niebezpieczeństwa utraty wiary oraz szczere przyrzeczenie uczynienia wszystkiego,

co w jej mocy, by wszystkie dzieci zostały ochrzczone i wychowane w Kościele katolickim). Obydwie strony powinny być pouczone o celach i istotnych przymiotach małżeństwa, których żadna ze stron nie może wykluczyć, stosownie do kan. 1125, nr 3 KPK. Ponadto duszpasterz obowiązany jest do zapoznania się ze światopoglądem oraz z poglądami na wartości religijne i moralne strony niekatolickiej, wyjaśniając jej zasady nauki katolickiej dotyczące jedności i nierozzerwalności małżeństwa oraz jego celów (nr 80).

Na pytanie, czy do godziwego zawarcia małżeństwa przez stronę katolicką ze stroną, która formalnym aktem odstąpiła od Kościoła katolickiego, wymagane jest zezwolenie ordynariusza miejsca, należy odpowiedzieć twierdząco. Jakkolwiek bowiem w kan. 1071 § 1 KPK nie znalazła się tego rodzaju dyspozycja, to nr 5 tegoż paragrafu kanonu wymaga takiego zezwolenia w przypadku małżeństwa katolika z osobą, która związana jest cenzurą. Otóż w omówionym wyżej załączniku (sformułowanym w języku hiszpańskim) do Listu okólnego Papieskiej Rady, gdy mowa jest o dialogu przedstawiciela władzy kościelnej z osobą składającą oświadczenie o odstąpieniu od Kościoła katolickiego, to jako jeden z celów tego dwustronnego kontaktu wskazano przedstawienie owej osobie konsekwencji aktu takiego odstąpienia, zawartych we „Wskazaniach” zainteresowanej Konferencji Episkopatu. Jako jedną z tych konsekwencji podano tam konieczność uzyskania zgody ordynariusza miejsca na zawarcie małżeństwa kanonicznego, stosownie do kan. 1071 § 1, nr 5, a więc w przypadku małżeństwa katolika z osobą związaną cenzurą. A właśnie w Liście okólnym stwierdza się, jak to wyżej nadmieniono, że formalny akt odstąpienia od Kościoła katolickiego nie ma jedynie charakteru prawno-administracyjnego, lecz staje się prawdziwym oddzieleniem od elementów konstytutywnych życia Kościoła, zakłada zatem akt apostazji, herezji lub schizmy. Tymczasem kan. 1364 § 1 KPK sankcjonuje przestępstwo apostazji od wiary, herezji lub schizmy jedną z cenzur, to jest ekskomuniką wiążącą mocą samego prawa (*latae sententiae*)³⁵.

Zezwolenia ordynariusza miejsca na małżeństwo, o który mowa, wymaga również Instrukcja Konferencji Episkopatu Polski (nr 79), zaznaczając, że w staraniach o taką licencję jest kompetentny zarówno proboszcz

³⁵ Por. Hendriks, jw., s. 265; Ortiz, jw., s. 36.

strony katolickiej, jak i proboszcz parafii, na terenie której zamieszkuje strona niekatolicka.

Wolno dodać, że w myśl kan. 1118 § 1 KPK, małżeństwo katolika z osobą, która formalnym aktem odstąpiła od Kościoła katolickiego (jako stroną niekatolicką ochrzczoneą) powinno być zawarte w kościele parafialnym; w innym kościele lub kaplicy może być zawarte za zezwoleniem ordynariusza miejsca lub proboszcza. Ordynariusz miejsca może jednak zezwolić na zawarcie takiego związku w innym odpowiednim miejscu (kan. 1118 § 2 KPK).

Uwagi końcowe

Wprowadzenie przez KPK Jana Pawła II nieznaney uprzednio kategorii wiernych, którzy zostali ochrzczeni w Kościele katolickim lub do niego przyjęci, a następnie odstąpili od niego formalnym aktem, a także wyjęcie ich od przeszkody małżeńskiej różnicy religii, od formy kanonicznej zawarcia małżeństwa oraz od zakazu zawierania małżeństwa z ochrzczo-nymi niekatolikami, stanowi wyraz troski ustawodawcy kościelnego zarówno o uniknięcie niepożądanego zjawiska zawierania przez te osoby małżeństw nieważnych (i wynikających stąd nieporozumień i komplikacji), jak również o umożliwienie im korzystania z powszechnego prawa do zawarcia małżeństwa.

Na mocy owego wyjęcia spod trzech przepisów prawa małżeńskiego, wierni, którzy przyjęli chrzest w Kościele katolickim lub zostali do niego przyjęci, a w pewnym momencie odeszli od tej wspólnoty formalnym aktem (niezależnie od tego, czy przystąpili do jakiegoś kościoła czy innego związku wyznaniowego, czy też nie), mogą więc zawierać małżeństwo z nieochrzczo-nymi, z ochrzczo-nymi niekatolikami oraz pomiędzy sobą. W tych przypadkach do nupturientów należy wybór formy publicznej zawarcia małżeństwa (najczęściej będzie tu wchodzić w rachubę forma cywilna oraz forma stosowana w danej wspólnocie religijnej). W przypadku zawarcia małżeństwa, a następnie zerwania go, jeśli osoba, która formalnym aktem odstąpiła od Kościoła katolickiego, pragnie zawrzeć małżeństwo z katolikiem, sprawę o stwierdzenie ewentualnej nieważności pierwszego związku winien prowadzić sąd kościelny³⁶.

³⁶ Zob. Villeggiane, jw., s. 220–221.

Gdy chodzi natomiast o małżeństwo osoby, która formalnym aktem odstąpiła od Kościoła katolickiego, z katolikiem – zawierane za zgodą ordynariusza miejsca – to powinno być ono zawarte (do ważności) w formie kanonicznej, stosownie do kan. 1117 KPK. Dyspensa od obowiązku zachowania tej formy jest możliwa jedynie wówczas, gdy strona, która formalnym aktem odstąpiła od Kościoła katolickiego, należy do Kościoła lub wspólnoty kościelnej niemającej pełnej łączności z Kościołem katolickim, stosownie do kan. 1127 § 2 KPK.

Przy zawieraniu małżeństwa, o którym mowa, obowiązują wszystkie wymogi przepisane w Instrukcji Konferencji Episkopatu Polski z 5 września 1986 roku, mające na względzie odsunięcie od strony katolickiej niebezpieczeństwa niezachowania prawa Bożego.

Mając na uwadze wyczerpujące wyjaśnienie Papieskiej Rady do Spraw Tekstów Prawnych, w każdym przypadku – zarówno kwalifikowania nupturientów do zawarcia małżeństwa, jak i rozpoznawania sprawy przez trybunał kościelny – należy dokładnie ustalić czy miało miejsce odejście przez danego wiernego od Kościoła katolickiego *f o r m a l n y m a k t e m*. Chodzi zatem o stwierdzenie istnienia wszystkich trzech elementów takiego aktu (decyzja wewnętrzna, ujawnienie decyzji kompetentnej władzy kościelnej, przyjęcie decyzji przez tę władzę). Niezbędna jest tutaj świadomość i tego, że jeśli wierny nie popełnia jednego w trzech wskazanych w Liście okólnym wymienionego organu Kurii Rzymskiej przestępstw (apostazja, herezja, schizma), nie można przyjąć, że miał miejsce *actus formalis defectionis ab Ecclesia catholica*. Samo jednak popełnienie przestępstwa nie stanowi – samo w sobie – owego aktu, jeśli nie jest uzewewnętrznione i ujawnione władzy kościelnej.

Należy pamiętać i o tym, że wymóg nadania deklaracji o odejściu od Kościoła katolickiego odpowiedniego profilu teologicznego, a więc wyrażenia woli zerwania więzów wspólnoty: wiary, sakramentów i władzy pasterskiej, inaczej oddzielenia od elementów konstytutywnych życia Kościoła, pozwala odróżnić akt formalny *defectionis ab Ecclesia* od zwykłego „skreślenia się” z rejestru członków wspólnoty kościelnej (np. w związku z wolą nieuiszczania podatku kościelnego). Bliższe określenie przez List okólny aktu formalnego odstąpienia od Kościoła katolickiego pozwala niewątpliwie na zdobycie większej pewności co do zaistnienia owego aktu.

Zawarcie małżeństwa przez katolika z osobą, która formalnym aktem dokonała odejścia od Kościoła katolickiego, stanowi nie tylko szcze-

gólny akt prawny, lecz także niełatwy problem duszpasterski, na co zdają się wskazywać odnośne dyspozycje Instrukcji Konferencji Episkopatu Polski z 5 września 1986 roku. Należy je uznać za udaną próbę nie tylko skutecznego zaradzenia złożonej sytuacji strony katolickiej, ale także umiejętnego przyjscia z pomocą wspólnocie małżeńskiej.

Il matrimonio della persona che ha abbandonato con atto formale la Chiesa cattolica

Sommario

Il Codice di Diritto Canonico del 1983, nel titolo „De matrimonio” (Libro IV, parte I) prevede i tre eccezioni (indicate nei canoni: 1086 § 1, 1117 e 1124) – a una legge istitutiva di un obbligo generale – riguardo alle persone che sono state battezzate nella Chiesa cattolica o in essa accolte e che l’hanno abbandonata con atto formale.

All’inizio dello suo studio l’autore cerca di esplicare il concetto dell’atto formale dell’abbandono della Chiesa cattolica alla luce della Lettera circolare (con allegati) del Pontificio Consiglio per i Testi Legislativi del 13 marzo 2006. Inoltre riferisce quelle eccezioni sanzionate per coloro che sono stati battezzati nella Chiesa cattolica o in essa accolti e che l’hanno abbandonata con atto formale. Si tratta delle eccezioni: dall’impedimento *disparitas cultus* (can. 1086 § 1), dalla forma canonica del matrimonio (can. 1117) e dalla previa licenza (*ad liceitatem*) dell’ordinario di luogo per la celebrazione del matrimonio misto (can. 1124). Finalmente si presenta e commenta le condizioni prescritte sia dalla legge universale sia da quella particolare polacca (della Istruzione della Conferenza Episcopale Polacca del 5 settembre 1986) riguardo al matrimonio canonico da contrarre da un cattolico con una parte che è stata battezzata nella Chiesa cattolica o in essa accolta e che l’ha abbandonata con atto formale.